

КУШЛАКОВА

Надія Миколаївна,

к.і.н., декан факультету додаткової
професійної освіти,
ПВНЗ «Західнодонбаський інститут
економіки і управління»
(м. Павлоград)

**ПРОФЕСОР ЮХИМ ЛУК'ЯНОВИЧ ЗУБАШЕВ:
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ (1886–1900)**

Досліджено життєдіяльність Ю. Л. Зубашева в харківський період життя. Віднайдено невідомі факти щодо діяльності вченого в Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ) та в Південно-Російському товаристві технологів (ПРТТ). З'ясовано роль технічних товариств в життєдіяльності Ю. Л. Зубашева, в його становленні як організатора та засновника громадсько-наукових та науково-технічних співтовариств.

Исследована жизнедеятельность Е. Л. Зубашева в харьковский период жизни. Найдены неизвестные факты, связанные с деятельностью ученого в Харьковском отделении Императорского Русского технического общества (ХО ИРТО) и в Южно-Русском обществе технологов (ЮРОТ). Установлена роль технических обществ в жизнедеятельности Е. Л. Зубашева, в его становлении как организатора и основателя общественно-научных и научно-технических сообществ.

E. L. Zubashev's activity while his living in Kharkov is investigated. The unknown facts connected with his science work in Kharkov Department of the Imperial Russian Technical Society (KD IRTS) and in Southern - Russian Society of Technologists (SRST) are found. The role of technical societies in E.L.Zubashev's activity and in his becoming as an organizer and a founder of public - scientific, scientific and technical communities is established.

У сучасній історіографічній літературі сьогодні все частіше з'являються праці, в яких викладено результати досліджень з історії розвитку освіти й науки, техніки та економіки нашої держави в цілому та окремих її галузей, зокрема. Одним з вирішальних факторів будь-якого розвитку, як відомо, виступає група людей або окрема особистість, яка своєю безпосередньою

діяльністю забезпечує докорінні зміни в тій чи іншій галузі науки, техніки чи виробництва, займається вихованням нових кадрів. Тому доречним і цікавим, з нашої точки зору, буде зупинитись на одній з таких визначних особистостей, як Юхим Лук'янович Зубашев – перший директор Томського технологічного інституту (ТТІ). У своїх споминах професор М. Астров так характеризував Ю. Л. Зубашева: *«Это был недюжий человек. Человек больших дарований, пылкого сердца, необычайной подвижности и способности претворять свои знания и талант в живое дело»* [3].

Предметом нашого дослідження став харківський період життя Юхима Лук'яновича Зубашева, а саме, діяльність в Харківському відділенні

**Рис. 1. Юхим Лук'янович Зубашев
(1860–1928)**

Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ) та в Південно-Російському товаристві технологів (ПРТТ). Основним джерелом дослідження, результати якого викладено в цій статті, стали друковані органи саме цих товариств («Известия Южно-Русского общества технологов» і «Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества»). Велика вдячність також співробітникам Томського технічного університету, які зібрали й зробили доступними факти, а особливо

фотографії, з життя та діяльності Ю. Л. Зубашева, що стали у нагоді при підготовці даної публікації [3].

Народився Юхим Лук'янович Зубашев 19 січня 1860 р. в купецькій родині, що проживала в м. Слов'янськ Харківської губернії. Навчався в 2-ій Харківській гімназії, після закінчення якої (в 1878 р.) вступив до Харківського університету (ХУ) на фізико-математичний факультет (див. рис. 2 [3]).

Після закінчення ХУ в 1883 р. продовжив навчання на 3-ому курсі С-Петербурзького практичного технологічного інституту. Після завершення у 1886 р. навчання й отримавши вищу технічну освіту, Ю. Л. Зубашев повертається до Харкова, де й розпочинається його трудовий шлях і один з цікавих та плідних періодів його життя [3].

Досліджуючи історію створення, відкриття та діяльності Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ), саме в цей період в протоколах засідань ми вперше зустрічаємо ім'я Ю. Л. Зубашева в списках дійсних членів Харківського відділення. На сучасному етапі дослідження точну

Рис. 2. Студенти Харківського університету імператора Олександра I готуються до іспитів. Студент Юхим Зубашев сидить на підлозі

Рис. 3. Ю. Л. Зубашев зі співробітниками цукрово-рафінадного заводу

дату вступу до ХВ ІРТТ нам встановити не вдалось, але в протоколах засідань загальних зборів за 1886–1887 р. серед присутніх знаходимо Ю. Л. Зубашева. Зрозуміло, що енергійний молодий інженер зустрів однодумців серед представників науково-технічної харківської інтелігенції саме в ХВ ІРТТ, де в засіданнях обговорювались і вирішувались актуальні проблеми техніки та промислового виробництва [2].

Практичні питання організації заводського виробництва були близькими й зрозумілими молодому інженеру, який після закінчення навчання розпочав свою трудову діяльність хіміком на Харківському цукрово-рафінадному заводі

дату вступу до ХВ ІРТТ нам встановити не вдалось, але в протоколах засідань загальних зборів за 1886–1887 р. серед присутніх знаходимо Ю. Л. Зубашева. Зрозуміло, що енергійний молодий інженер зустрів однодумців серед представників науково-технічної харківської інтелігенції саме в ХВ ІРТТ,

(див. рис. 3 [3]) [5]. З 1886 р., працюючи на заводі, Юхим Лук'янович зарекомендував себе грамотним підготовленим фахівцем, тому незабаром його було запрошено Харківським технологічним інститутом для підготовки до професорського звання на кафедрі хімічної технології (обробки) живильних речовин, бо саме хімія та технологія живильних речовин складали коло його наукових інтересів.

У грудні 1887 р. він отримує відрядження за кордон з науковими цілями

Рис. 4. Професор Ю. Л. Зубашев з випускниками Харківського технологічного інституту, 1894 р.

для завершення вищезгаданої підготовки, яку здійснює протягом 1888 р. За результатами відрядження Ю. Л. Зубашев підготував й успішно представив відповідну наукову роботу Раді Харківського технологічного інституту, яка винесла рішення про призначення Юхима Лук'яновича з січня 1889 р. ад'юнкт-професором кафедри хімічної технології ХТІ (до речі, він був першим завідувачем і першим викладачем цієї кафедри).

Наукове дослідження Ю. Л. Зубашева мало не лише

теоретичну актуальність, а й практичну цінність, тому на цукрово-рафінадному заводі йому було запропоновано посаду віце-директора [1].

З 1888 р. починається період активної діяльності Юхима Лук'яновича Зубашева й в Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства (див. табл. 1).

**Хронологія діяльності Ю. Л. Зубашева в Харківському відділенні
Імператорського Російського технічного товариства (1886–1899)**

<i>Період</i>	<i>Дійсний член</i>	<i>Член Ради</i>	<i>Посада</i>	<i>Доповіді</i>
1886–1887	+			
1887–1888	+			
1888–1889	+	11.12.1888		
1889–1890	+	+		
1890–1891	+	+		
1891–1892	+	+	8.04.1892 (секретар)	20.02 1892 (2)
1892–1893	+	+	+	
1893–1894	+	+	+	
1894–1895	+	+	+	
1895–1896	+	+	до 14.10.1895 секретар	14 октября 1895 (1)
1896–1897	+			
1897–1898	+	+	+	
1898–1899	+	+	+	

Як видно з таблиці, Ю. Л. Зубашев був дійсним членом Харківського відділення протягом 13 років, з яких 12 років він входив до Ради ХВ ІРТТ. У засіданні загальних зборів 11.12.1888 р. «закритою баллотировкой» його обирають в члени Ради відділення строком на один рік відповідно до Інструкції. Як свідчать протоколи (див. табл. 1), Юхима Лук'яновича щороку обирають до керівного органу технічного товариства – Ради ХВ ІРТТ протягом всього періоду життя в Харкові до моменту від'їзду до Томська. Цей керівний орган науково-технічного товариства завідував усіма справами Харківського відділення, виконуючи роль ініціатора, організатора, рушійної та направляючої сили науково-педагогічної, громадсько-наукової та видавничої діяльності.

Викладацька, суспільно-організаційна й науково-дослідна діяльність в Харківському технологічному інституті та в Харківському відділенні ІРТТ потребувала дуже багато часу, тому в 1891 р. Ю. Л. Зубашев припиняє роботу на цукрово-рафінадному заводі, але не залишає заводську справу взагалі: протягом 1890-х років він плідно працює як експерт і організатор на цукрових, винокурних та пивоварних підприємствах. Потужні практичні навички й досвід у поєднанні з фундаментальною теоретичною підготовкою та знанням новітніх

наукових досягнень в галузі хімії дозволили Ю. Л. Зубашеву в дуже короткий термін стати одним з найвідоміших і авторитетних фахівців півдня Росії.

Тим не менш, для викладацької діяльності та роботи в товаристві вивільняється деякий час. Вже в засіданні 20.02.1892 р. Зубашев за результатами власних наукових досліджень робить доповідь: «Топка для отоплення каменним углем в виде пыли *Baumert'a* и *Wegener'a* в Берлине» й оприлюднює реферат «Потери сахара при выпаривании и упаривании в свеклосахарных заводах». Після обговорення й дискусії щодо викладеного матеріалу загальними зборами було вирішено надрукувати доповідь в «Записках», що й було зроблено в номері за 1893 р. [2].

Пожвавлення діяльності й активність молодого вченого не залишилися поза увагою членів Ради, які скористались цією нагодою і в засіданні 8.04.1892 р. вирішили «*временно исправлять обязанности секретаря поручить Е. Л. Зубашеву*» у зв'язку з від'їздом секретаря товариства й Ради Й. О. Фесенка на довготривалий термін у службових справах.

На посаді секретаря ХВ Ю. Л. Зубашев працював майже сім років з невеликою перервою (з 14.10.1895 – закордонне наукове відрядження протягом року) [2].

Виступаючи членом Ради ХВ ІРТТ, її секретарем та секретарем відділення в цілому, протягом усього періоду Ю. Л. Зубашев багато часу приділяє роботі в товаристві: пише протоколи засідань, готує щорічні плани та звіти про діяльність і фінансові звіти Харківського відділення, веде облік власних коштів товариства, листується від імені товариства з різними установами, товариствами та окремими особами, виступає з доповідями про власні наукові дослідження, бере активну участь у роботі засідань загальних зборів та зборів Ради. Як секретар Ради та Харківського відділення взагалі, Юхим Лук'янович Зубашев в часи фінансової скрути для товариства намагався впроваджувати різноманітні заходи для підтримання життєдіяльності ХВ ІРТТ. Так, за браком коштів він вийшов з пропозицією видання «Записок» в 1892 р. за наявності лише чотирьох робіт, бо це, в свою чергу, дасть змогу продовжити обмін виданнями й бібліотека

товариства одержить велику кількість видань безкоштовно: *«Заслушано заявление Е. Л. Зубашева о необходимости напечатать выпуск Записок Отделения, т.к. материала для него достаточно, а именно 4 статьи: В. Л. Кирпичева, Тодоровича, Эйзелера и Буткова, а с другой стороны Отделение получает до 15 изданий бесплатно и в обмен ничего не высылает»* [2]. Також ним було запропоновано, як ще одну статтю економії коштів, скорочення посади служителя, бо *«держатъ служителя специально не по средствам Обществу и совершенно лишнее, т.к. рассылку повесток дешевле и удобнее сделать почтой»* [2].

Рис. 5. Сім'я Ю. Л. Зубашева: сидить дружина Ольга Олександрівна. Стоять зліва направо: донька Ольга, Ю. Л. Зубашев, донька Лідія

Діяльність Ю. Л. Зубашева в ХВ ІРТТ була досить плідною, на наш погляд ще й тому, що в усіх справах поруч з ним була його дружина Ольга Олександрівна (Подольська), яка поділяла погляди чоловіка й допомагала йому (див. рис. 5). В процесі наукового пошуку нами було віднайдено цікавий документ – звіт про діяльність ХВ ІРТТ за 1892–1893 рр., в якому зроблено коротенький запис:

«Приход – 802 35 руб. Расход – 710 87 руб. Остаток – 91 48 руб.

Сокращение расходов произошло главным образом вследствие того, что

библиотекой заведывала О. А. Зубашева безвозмездно» [2].

У цей період бібліотекаря в товаристві вже не було (21.05.1892 бібліотекар Хижнякова здала справи у зв'язку з від'їздом). Скоріше за все, саме дружина відомого вченого прийшла на допомогу чоловікові й товариству. Відомо, що Ольга Олександрівна була освіченою людиною, закінчила Санкт-Петербурзькі Бестужевські курси. Вона завжди підтримувала свого чоловіка, брала активну

участь у різноманітних благодійних заходах на користь студентів та малозабезпечених сімей.

Як свідчать віднайдені документи, досвід організації діяльності науково-технічного співтовариства, набутий в ХВ ПРТТ став у нагоді в подальшому житті Ю. Л. Зубашева. Так, у 1893 р. група професорів ХТІ звернулася до Харківського губернатора з проханням підтримати їх ініціативу щодо створення Товариства технологів півдня Росії. Професор Зубашев не міг залишитись осторонь цієї справи. В травні 1893 р. до МВД надійшов лист за № 2756 наступного змісту: *«Со времени открытия ХТИ состоялось три выпуска учащихся в нем, так что в разных отраслях промышленности с успехом работают уже 163 технолога, а в мае н.г. число всех выпущенных институтом технологов дойдет до 244.*

Для облегчения деятельности их при вступлении в техническую сферу предполагается учредить в гор. Харькове общество технологов с целью взаимопомощи на почве широкой научной и технической деятельности и присвоить этому обществу именование «ЮРОТ», принимать в члены такового лиц, окончивших курс не только в ХТИ, но и в других отечественных заведениях однородного с ним характера...» [8, л. 14]. До листа додавався Статут майбутнього науково-технічного товариства, підписаний членами-засновниками, які й розробили цей документ. Першим в цьому списку значиться ім'я професора Харківського Технологічного інституту Ю. Л. Зубашева – хіміка-технолога.

Починаючи будь-яку справу Юхим Лук'янович повністю занурювався в найдрібніші деталі, намагаючись досягти якомога кращого результату. Організація Південно-Російського товариства технологів (ПРТТ) не стала винятком. Протягом двох років група засновників працювала над Статутом ПРТТ, який було затверджено 24.05.1895 р. В засіданні перших загальних зборів Ю. Л. Зубашева було обрано до складу Правління товариства. Як наголошувалось вище, в цей період він був дійсним членом Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства й входив до складу його Ради. Як показало наше дослідження, цей факт не став на заваді професору

Ю. Л. Зубашеву, який розпочав активну діяльність у створеному товаристві технологів (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Хронологія діяльності Ю. Л. Зубашева
в Південно-Російському товаристві технологів (1895–1900)**

<i>Період</i>	<i>Дійсний член</i>	<i>Член Правління</i>	<i>Посада</i>	<i>Примітки</i>
1895–1896	+	+	Тов. голови	
1896–1897	+	+	Тов. голови	Член Редакційного комітету
1897–1898	+	+	Тов. голови	Член спец. Комсії
1898–1899	+	+	Тов. голови	
1899–1900	+	+	Тов. голови	

Як свідчать протоколи засідань щорічних загальних зборів членів Південно-Російського товариства технологів, Ю. Л. Зубашев, не зважаючи на велику зайнятість викладацькою та науковою діяльністю, все ж велику увагу приділяв роботі в науково-технічних товариствах. Протягом п'яти років членства в ПРТТ він встиг зробити не мало. Юхим Лук'янович входить до складу Правління товариства, при чому одностайним рішенням загальних зборів постійно обирається товаришем голови відповідно до §43 Статуту ПРТТ, за винятком лише одного терміну, коли був змушений припинити виконання своїх обов'язків з 29.12.1895 р. у зв'язку з від'їздом за кордон у довготривале відрядження [4].

Вже в перший рік діяльності Південно-Російське товариство технологів починає видання свого друкованого органу «Известия Южно-Русского общества технологов». Підготовкою та редагуванням номерів журналу займались члени Правління. Як показала практика, видання навіть одного номеру журналу потребувало багато часу й копіткої праці від членів Правління, «члены которого располагают сравнительно незначительным досугом» [4]. Тому в одному з засідань Правління було прийнято рішення про створення Редакційного комітету, в якому обов'язки головного редактора взяв на себе І. С. Трескін. До складу ж обраного комітету увійшли 6 осіб, серед яких першим значився Ю. Л. Зубашев.

Контора редакції «Известий Южно-Русского общества технологов» розмістилась в технічній конторі І. Є. Трескіна й О. К. Марголіна (до речі, Олександр Костянтинович – дійсний член ПРТТ від початку заснування товариства), які були співвласниками парової фабрики масляних фарб та оліфи. Юхим Лук'янович займається не лише редагуванням та підготовкою статей до друку, а й опікується всіма проблемами видавничої діяльності Південно-Російського товариства технологів.

У засіданні 4-х загальних зборів членів товариства 28.12.1897 р. І. Є. Трескін зробив доповідь з питання *«правильной постановки издания»* журналу. При обговоренні Ю. Л. Зубашев виступив з пропозицією збільшення у кошторисі наступного року статті витрат (на 200 крб.) на видавничу діяльність, висувуючи на користь своєї думки наступні аргументи:

- у зв'язку з віддаленістю Правління ПРТТ від центру міста особистісне спілкування членів з товариством сконцентрувалось саме в технічній конторі Трескіна-Марголіна в приміщенні редакції, тому виникла нагальна потреба облаштування спільного приміщення для Правління та редакції: *«В настоящее время при большом количестве бумаг и книг по делопроизводству Общества в Правлении и при накоплении в редакции значительного количества журналов и книг, поступающих в обмен на орган Общества, следует позаботиться о таком помещении для конторы Правления и редакции, где бы можно было хранить все дела Правления и редакции и предоставлять их с удобством к услугам гг. членов для справок и пользования...»* [4];

- з метою підвищення ефективності роботи редакції в питаннях редагування та організаційних моментів слід призначити платного секретаря редакції.

Одноставним рішенням членів зборів асигновано на втілення пропозицій Ю. Л. Зубашева *«сумму до 200 руб., на которую возможно было бы расширить и приспособить лучше помещение, предоставляемое гг. Трескиным и Марголиным или подыскать новое в центре города,...и решить вопрос о найме секретаря...»* [4].

Ще однією справою, у вирішенні якої Ю. Л. Зубашев брав активну участь, стала організація та подальша діяльність Комісії з розробки питання організації Товариства взаємного страхування членів товариства на випадок смерті. Питання щодо можливості організації на сучасному етапі взаємного страхування членів товариства на випадок смерті чи будь-якого нещастя було обговорене в засіданні річних загальних зборів членів товариства в 1897 р. Актуальність проблеми впливала з об'єктивних причин – професійний ризик членів товариства, які працювали інженерами різних спеціальностей. Для якомога швидшого вирішення цього питання було прийнято рішення про створення Комісії з розробки питання організації взаємного страхування членів товариства на випадок смерті, до складу якої увійшов і Зубашев. Першочергове завдання, яке ставила перед собою Комісія – розробка Статуту Товариства взаємного страхування.

Юхим Лук'янович Зубашев вийшов із складу Правління перед річними зборами 1900 р. у зв'язку з призначенням його директором Томського технологічного інституту й виїздом з Харкова. Але й після цього професор Зубашев підтримував взаємовідносини з Південно-Російським товариством технологів, особливо в питаннях заміщення вакансій, бо Юхим Лук'янович протягом чотирнадцяти років жив і працював в середовищі науково-технічної інтелігенції Харківщини, представники якої працювали в різних галузях

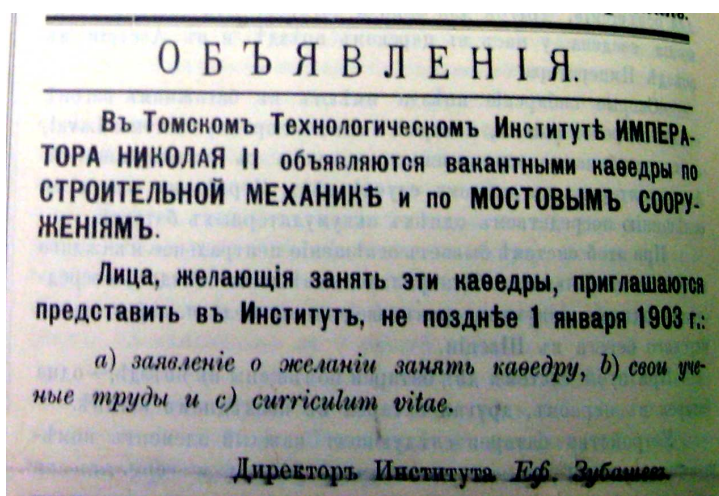

Рис. 6. Оголошення, вміщене в журналі «Известия Южно-Русского общества технологов», № 2 за 1902 р.

господарства, науки, техніки та освіти. Тому в питаннях вирішення проблеми дефіциту кадрів директор Томського технологічного інституту звертався за допомогою до своїх харківських колег. Так, в журналах «Известия Южно-Русского общества технологов» з 1901 р. регулярно вміщуються

оголошення щодо вакансій в Томському технологічному інституті, підписані його директором Ю. Л. Зубашевим (див. рис. 6).

Після призначення в 1899 р. директором Томського технологічного інституту розпочинається новий період життєдіяльності Ю. Л. Зубашева, але зі зміною місця не змінюється сама людина та її ставлення до життя. Професор Томського технологічного інституту, а пізніше Російського педагогічного інституту в Празі, С. І. Гессен так характеризував у своїх спогадах Юхима Лук'яновича: *«Входя в какое-нибудь дело, он вникал в него до мельчайших подробностей, всесторонне схватывал его в его настоящем и его будущем. И он знал, что всякое дело делается живыми людьми, и любя дело, он любил людей, извиняя им их недостатки, и любовью своей раздувал пламя их достоинств»* [3].

У Томську Ю. Л. Зубашев продовжив свою організаційно-наукову діяльність з об'єднання технічної інтелігенції, якій він віддав багато років у Харкові, та організації вищої освіти. У 1902 р. він виступив одним з засновників і став першим головою Томського відділення Російського технічного товариства, пізніше став одним з засновників і був товаришем Голови Томських вищих жіночих курсів. За його участі та при підтримці в м. Томськ виникли Товариство сибірських інженерів та сибірське Товариство друкарської справи [7].

Подальша доля Юхима Лук'яновича Зубашева склалась трагічно. В 1920-і роки в радянській державі починаються політичні переслідування «антирадянської інтелігенції». Влітку 1922 р. Ю. Л. Зубашева заарештували й восени його було вислано до Німеччини «філософським» пароплавом. У зошиті однієї з пасажирок цього судна він зробив запис: *«В огромном большинстве случаев изгнанниками бывают или преступники, или герои. По отношению ко мне ни то, ни другое неприменимо: преступления я не совершал, но и героизма ни в чем не проявил. Моя высылка*

Рис. 7. Могила Ю. Л. Зубашева на Ольшанському кладовищі в Празі

есть плод недоразумения, а может быть, что и более вероятно, необходимая дань демагогии современной власти. В первую революцию (1906) я был выслан из Томска за пределы Томской губернии и Степного Генерал-губернаторства в Европейскую Россию как революционер. Теперь меня изгоняют далее на Запад из пределов России как контрреволюционера. И в том, и в другом случае я украшен чужими перьями. Проф. Ефим Лукьянович Зубашев» [3].

Останні роки життя Ю. Л. Зубашев провів на чужині у Чехословаччині, де й був похований на Ольшанському кладовищі 20.12.1928 р. (див. рис. 7).

Віднайдені в процесі наукового дослідження факти додають до біографії Ю. Л. Зубашева невідомі раніше сторінки, які більш опукло та яскраво окреслюють його життя і діяльність, але не вичерпують повністю підняту проблематику, що залишає простір для подальшого наукового пошуку.

З проведеного дослідження та виходячи з вище викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки:

- дана робота є першою розвідкою щодо діяльності Ю. Л. Зубашева в Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства та в Південно-Російському товаристві технологів;
- у результаті наукового пошуку виявлено невідомі факти з життя та діяльності відомого вченого в харківський період;
- до наукового обігу вперше введено документальні та інші друковані джерела, щодо діяльності Ю. Л. Зубашева в Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства та в Південно-Російському товаристві технологів;
- з'ясовано роль ХВ ІРТТ та ПРТТ в життєдіяльності Ю. Л. Зубашева, в його становленні як організатора та засновника суспільно-наукових та науково-технічних співтовариств.

Список використаних джерел

1. *Галанова Р. А.* Ефим Лукьянович Зубашев: биографический очерк / Р. А. Галанова. - Томск : Изд-во ТПУ, 2009 – 206 с.
2. *Записки* Харьковского отделения Императорского Русского технического Общества за 1886–1899 г. – X., 1887–1900.
3. *Зубашев* Ефим Лукьянович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://portal.tpu.ru/person/zubashev/education>. – Загл. с экрана.
4. *Известия* Южно-Русского общества технологов за 1896–1901 pp.
5. *Новый* энциклопедический словарь : в 48 т. [Электронный ресурс] / под ред. К. К. Арсеньева. – Т. 1-29. – М., 1911–1916. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%88%D0%>. – Загл. с экрана.
6. *Отчет* Правления ЮРОТ за первый год существования Общества с 15 сентября 1895 г. по 15 сентября 1896 г. // Изв. Южно-рус. о-ва технологов. – 1896. – № 4. – С. 42–45.
7. *Петров К. В.* Зубашев Ефим Лукьянович / К. В. Петров, С. А. Некрылов // Томск от А до Я: краткая энцикл. города / отв. ред. Н. М. Дмитриенко. – Томск : Изд-во НТЛ, 2004. – С. 127.
8. *Российский* государственный исторический архив, ф. 1287, оп. 9, д. 3140. Дело Хозяйственного департамента МВД. По уставу Южно-Русского общества технологов, 37 л.